

تطبیق امت معدوده بر آموزه مهدویت

سیده تسنیم زهرا موسوی^۱

چکیده

مهدویت، یکی از بنیادی‌ترین مبانی اعتقادی تشیع بوده که به شکلی مشابه در ادیان و مذاهب دیگر نیز مطرح است. این حقیقت، به صراحت در برخی آیات قرآن آمده است. آیه هشتم سوره هود، از آیاتی است که به عصر مهدویت اشاره دارد. نوشته حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و منابع کتابخانه‌ای، بر اساس مبانی مشهور تفسیری شیعه این آیه را بررسی کرده است. با توجه به حجیت اخبار در مسائل غیر فقهی و استظهار مفسران، آیه هشتم سوره هود، بر قیام امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف قابل تطبیق است.

واژگان کلیدی: مهدویت، قرآن، امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف، جری و تطبیق.

۱. مقدمه

تمام شئون زندگی در قرآن کریم مطرح شده که عمل به آن، انسان را در زندگی دنیا و آخرت سعادت‌مند می‌کند. بررسی موضوع مهدویت در قرآن، بسیاری از تردیدها و شبهات این عرصه را پاسخ می‌دهد. اعتقاد به موعود و مهدویت در جهان بشریت، مورد اتفاق تمام پیروان ادیان الهی است. تمامی ادیان الهی این اصل را پذیرفته‌اند که خدا ذخیره‌ای دارد و این ذخیره، برای نجات بشریت و زدودن ظلم از ملت‌ها و ایجاد جامعه‌ای بر مبنای قسط و عدالت خواهد آمد. تمام مذاهب اسلامی بر این مسئله اتفاق نظر دارند. در اینجا سؤالاتی مطرح می‌شود مانند اینکه آیا حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف به دنیا آمده است یا نه؟ آیا امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف از نسل امام حسین علیه السلام است یا امام حسن مجتبی علیه السلام؟ همگان اعتقاد دارند که او از فرزندان حضرت فاطمه زهرا علیها السلام دختر پیامبر صلی الله علیه و آله است.

^۱ دانش پژوه مقطع دکتری قرآن و علوم؛ گرایش علوم تربیتی از کشور پاکستان، مجتمع آموزش عالی بنت الهدی، جامعه المصطفی صلی الله علیه و آله العالمیه، قم، ایران.

درباره قیام حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در قرآن، آیات بسیاری آمده که در این مقاله آیه ۸ سوره هود بررسی می‌شود: «وَلَيْسَ أَخْرَجْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ لَّيْقُولُنَّ مَا يَخْبِئُهُ إِلَّا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَضْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ».

۱-۱. معنی اجمالی آیه

حرف لام در آغاز این آیه، لام قسم است. برای همین، جواب سوگند را با آوردن حرف لام و با نون تأکید، مؤکد کرده و فرمود «لیقولن» و معنای آیه این است: «و اگر مجازات را تا زمان محدودی از آنها به تأخیر اندازیم، از روی استهزا می‌گویند چه چیز مانع آن شده است. آگاه باشید، آن روز که عذاب به سراغشان می‌آید، هیچ چیز مانع آن نخواهد بود و آنچه را مسخره می‌کردند، دامانشان را می‌گیرد.».

۲. مفهوم‌شناسی

۱-۲. امت

امت، در لغت به معنای دین، زمان، جماعت است. (جوهری، ۱۳۷۶، ۵/۱۸۶۳) قامت، وجه، نشاط، طاعت و عالم آمده است (الزبیدی، ۱۴۱۴، ۲۶/۱۶؛ ابن فارس، ۱۴۲۰، ۲۸/۱). به تمام گروه‌ها و جماعتی که به خاطر کاری و هدفی مجتمع می‌شوند، گفته می‌شود، خواه آن کار دین واحد یا زمان و مکان واحد باشد، اجباری باشد یا اختیاری، آن گروه واحد، امت و جمعش را امم می‌گویند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۸۶).

۱-۲-۱. موارد کاربرد امت در قرآن

اول) جماعه

«وَلَمَّا وَرَدَ مَاءٌ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِّنَ النَّاسِ يَسْتَقُونَ...؛ و هنگامی که موسی (علیه السلام) به (چاه) آب مدین رسید، گروهی از مردم را در آنجا دید که چهارپایان خود را سیراب می‌کنند...».

(قصص: ۲۳)

دوم) مذهب

«كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً...» (بقره: ۲۱۳)

سوم) حین و زمان

«وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ...» (یوسف، ۴۵) تفسیر قمی «بعد امه» را بعد زمان معنی

کرده است (قمی، ۱۳۶۳، ۱/۳۲۳).

چهارم) رجل جامع للخیر یقتدی به

«إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ...» (نحل: ۱۲۰).

چهارم) دین

«...إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ...» (زخرف، ۲۳) در مجمع البحرین یکی از معانی که برای امه آورده

است، دین است (طریحی، ۱۳۷۵، ۱۲/۶).

۲-۱-۲. معنای امت در آیه شریفه

در این مورد چهار احتمال وجود دارد.

اول) امت، یعنی زمان. معنای آیه این است: «ولئن اخرنا عنهم العذاب إلى زمانٍ معینٍ». بسیاری از مفسرین، این احتمال را پسندیده‌اند. و هو قول ابن عباس و مجاهد و قتادة و الزجاج و الفراء و غیرهم. (طوسی، بی تا، ۴۵۳/۵) مرحوم علامه می‌فرماید: «کلمه امت به معنای حین و وقت است، چنانکه در آیه «وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ» به این معنا آمده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۲۳۰/۱۰).

دوم) امت به معنای جماعت است. مرحوم علامه می‌فرماید: «و چه بسا ممکن است که منظور از جماعت معدود، مؤمنین باشد؛ زیرا خدای سبحان وعده داده که روزی، این دین را به دست قومی صالح تأیید می‌کند. قومی که هیچ چیزی را بر دین خدا مقدم نمی‌دارند و چون این قوم فراهم آیند، در آن هنگام خدای تعالی دینی را که برای آنان پسندیده، بلامانع و بدون مزاحم می‌کند و این احتمال عیبی ندارد.» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۲۳۱/۱۰)

سوم) بعضی از مفسرین گفته‌اند: «منظور از کلمه امت، جماعت است، اما جماعتی که بعد از این کفار می‌آیند و کافرتر از اینان هستند و بر کفر خود اصرار می‌ورزند. آن وقت خدای تعالی به عذاب انقراض گرفتارشان می‌کند، همان طور که در زمان نوح علیه السلام چنین کرد». (طوسی، بی تا، ۴۵۴/۵)

چهارم) وجه دیگری که در معنای آیه گفته‌اند این است که منظور از امت، جماعت است، ولی جماعتی که بعد از این کفار می‌آیند و بر معصیت خدا پافشاری می‌کنند، و قیامت برای آنان به پا می‌شود. علامه می‌فرماید: «این دو وجه سخیف و نادرست است؛ زیرا اساس آن دو، بر يك مبنای غلط است و آن این است که معذبین، کفار آینده‌اند، نه همان کفاری که استهزاءشان در آیه نقل شد. با اینکه ظاهر جمله: "أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ" این است که معذبین، همان استهزاءکنندگانی هستند که گفتند "ما يَحْسِبُهُ"». (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۲۳۱/۱۰)

۲-۲. عذاب

منظور از عذاب در آیه «وَلَيْئِنُ أَخْرَجْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ» عذاب دنیوی است یا اخروی؟ احتمال اول عذاب دنیوی است. مرحوم علامه می‌فرماید: «خدای تعالی این سخن کفار، یعنی درنگ در فرستادن عذاب کاشف است از این است که این تهدید، تهدید کاذب است را این گونه پاسخ داد که آن عذاب، به زودی خواهد آمد و هیچ عاملی نمی‌تواند آن را از این کفار برگرداند، بلکه عذابی که به آن استهزاء می‌کردند، آنان را فرا خواهد گرفت. با این بیان روشن می‌شود عذابی که خدای تعالی کفار را با آن تهدید کرده، عذاب دنیوی بوده این آیه، یادآور می‌شود که وقتی عذاب موعود تا مدتی به تأخیر می‌افتد و خیرش به آنان می‌رسد، از روی استهزاء می‌گویند چه شد که تأخیر افتاد؟». (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۲۳۲/۱۰) فخر رازی دو احتمال برای عذاب بیان می‌کند. احتمال اول این است که عذاب دنیوی باشد (فخرالدین رازی، ۱۴۲۰، ۳۲۱/۱۷).

احتمال دوم اینکه عذاب آخرت است. فخر رازی احتمال دوم برای عذاب را از قول حسن نقل می‌کند که می‌گوید: «معنی حکم الله فی هذه الآية أنه لا يعذب أحدا منهم بعذاب الاستئصال وأخر ذلك إلى يوم القيامة». زمخشری در تفسیر کشاف، العذاب را عذاب الآخرة، و امه را به جماعت تفسیر کرده است (زمخشری، ۱۴۰۷، ۳۸۱/۲).

۳-۱. دیدگاه روایی

در بیشتر تفاسیر روایی، امت معدوده را به امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف و اصحاب او و عذاب را به خروج قائم عجل الله تعالی فرجه الشريف تفسیر کرده‌اند. در تفسیر نورالثقلین، ذیل آیه شریفه «وَلَيُنْ أَخْرُنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ» روایت خراز از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند که امام علیه السلام در تفسیر امه معدوده فرمود: «هو القائم وأصحابه» و در تفسیر عذاب فرمود: «ان متعناهم فی هذه الدنيا الی خروج القائم علیه السلام فنزدهم و نعدبهم». (حویزی، ۱۴۱۵، ۲/۳۴۱-۳۴۲)

در تفسیر البرهان، روایت إسحاق بن عبد العزیز از ابی عبدالله علیه السلام را ذیل آیه شریفه آورده که فرمود: «العذاب خروج القائم علیه السلام و الامة المعدودة [عدة] أهل بدر، أصحابه». امام علی علیه السلام در تفسیر این آیه شریفه فرمود: «الامة المعدودة. أصحاب القائم علیه السلام الثلاث مائة والبضعة عشر». روایت دیگری از امام ابی جعفر علیه السلام می‌فرماید: «أصحاب القائم علیه السلام الثلاث مائة والبضعة عشر رجلا، هم و الله الامة المعدودة التي قال الله فی كتابه وَلَيُنْ أَخْرُنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ. قال یجمعون له فی ساعة واحدة قزعا کقزع الخریف» (بحرانی، ۱۴۱۶، ۳/۸۲).

منظور اصحاب امام قائم علیه السلام که سیصد و سیزده نفرند، به خدا سوگند منظور از امه معدوده، آنها هستند. به خدا سوگند در يك ساعت همگی جمع می‌شوند، همچون پاره‌های ابر پائییزی که بر اثر تندباد، جمع و متراکم می‌شود. در تفسیر الصافی نیز روایات امام علی علیه السلام، امام باقر علیه السلام و امام صادق علیه السلام را ذیل آیه شریفه آورده‌اند. (صافی، بی‌تا، ۲/۴۳۳) تفسیر قمی نیز این روایت از امام علی علیه السلام را ذیل آیه شریفه نقل کرده است (قمی، ۱۳۶۸، ۱/۳۲۳). صاحب تفسیر جامع در ذیل آیه «وَلَيُنْ أَخْرُنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ» از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمودند: «معنای آن این است که اگر عذاب این مردم منافق و کافر را تا خروج و ظهور حضرت محمد صلی الله علیه و آله به تأخیر انداخته و آن وقت آنان را به کیفر برسائیم، با مسخرگی و استهزاء می‌گویند چرا آن حضرت را منتظر نگاه داشته و ظهور نمی‌کند تا ما را عذاب کند و به یکدیگر می‌گویند قائمی وجود ندارد و انتظار ظهور و خروجی را نباید داشت. خداوند در این آیه پاسخ آنها را داده و می‌فرماید، بدانید وقتی زمان ظهور

و عذاب برسد، دیگر مغری برای شما نخواهد بود و به آنچه تمسخر و استهزا می کردید، سخت گرفتار می شوید» (بروجردی، ۱۳۶۶، ۳/۲۵۵).

۲-۳. روایات تفسیری

مرحوم کلینی (ره) می فرماید: «علی بن ابراهیم، عن ابيه، عن ابن ابي عمير، عن منصور بن يونس، عن اسماعيل بن جابر، عن ابي خالد: عن ابي جعفر عليه السلام في قوله تبارك وتعالى: أين ما تكونوا يأت بكم الله جميعاً، يعني أصحاب القائم، الثلاثمائة والبضعة عشر رجلاً. قال: وهم والله الأمة المعدودة. قال: يجتمعون والله في ساعة واحدة قزع كقزع الحريف» (قمی، ۱۳۶۳، ۲/۲۰۴؛ عیاشی، ۱۳۸۰، ۲/۵۶؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ۵۲/۲۸۸). امام باقر علیه السلام می فرماید: «منظور اصحاب امام قائم علیه السلام که سیصد و سیزده نفرند، به خدا سوگند منظور از امة معدودة، آنها هستند. به خدا سوگند در يك ساعت همگی جمع می شوند، همچون پاره های ابر پائیزی که بر اثر تندباد، جمع و متراکم می شود» (کلینی، ۱۴۲۹، ۱۵/۷۰). از نظر سند و دلالت، این حدیث معتبری است.

روایت اسحاق بن عبدالعزیز از امام صادق علیه السلام که در تفسیر نعمانی وارد شده است: «حدَّثنا أحمد بن محمد بن سعيد قال حدثنا حميد بن زياد قال حدثنا علي بن الصباح قال حدثنا أبو علي الحسن بن محمد الحضرمي قال حدثنا جعفر بن محمد عن إبراهيم بن عبد الحميد عن إسحاق بن عبد العزيز عن أبي عبد الله ع في قوله تعالى، وَلَئِن أَخْرَأْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ. قَالَ الْعَذَابُ خُرُوجُ الْقَائِمِ ع وَ الْأُمَّةُ الْمَعْدُودَةُ عِدَّةُ أَهْلِ بَدْرٍ وَأَصْحَابُهُ». (نعمانی، ۱۳۹۷، ص ۲۴۱) در این روایت، عذاب را بر خروج حضرت بقية الله عليه السلام تطبیق داده است. «و الامة المعدودة عده اهل بدر و اصحابه؛ اصحاب امام زمان عليه السلام به اندازه عده اهل بدر هستند». دلالت این روایت واضح است، ولی سند معتبر نیست؛ زیرا علی بن صباح، توثیق ندارد و جعفر بن محمد هم مشترک است، ولی می تواند مؤیدی در کنار روایت قبلی باشد.

روایت عمار از امام علی علیه السلام: «علی بن ابراهیم، قال أخبرنا أحمد بن إدريس. قال حدثنا أحمد بن محمد، عن علی بن الحکم، عن سیف، عن حسان، عن هاشم بن عمار، عن ابيه و كان من أصحاب علی علیه السلام عن علی علیه السلام في قوله تعالى: وَلَئِن أَخْرَأْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا

يُحِبُّهُ. قال: الامة المَعْدُودَةُ أصحاب القائم عَلَيْهِ السَّلَام الثلاث مائة و البضعة عشر». (قمي، ۱۳۶۳، ۱/ ۳۲۳) امت معدوده، اصحاب حضرت قائم عَلَيْهِ السَّلَام هستند که ۳۱۳ نفر هستند. روایت از جهت دلالت، روشن است، اما سند معتبر نیست؛ زیرا هاشم بن عمار توثیق ندارد.

۳-۳. دیدگاه اجتهادی

علامه طبرسی ذیل آیه می فرماید: «امت در اینجا به گفته ابن عباس و مجاهد، به معنای زمان است، چنانچه در آیه دیگر می فرماید: «وَادَّكَّرَ بَعْدَ أُمَّةٍ» که در آنجا امت به معنای زمان است. علی بن عیسی گفته، امت به معنای جماعت است و در حدیثی که از امام باقر عَلَيْهِ السَّلَام و امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام روایت شده فرموده اند: منظور از «أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ» در این آیه، یاران حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام هستند که به شماره اصحاب بدر، بیش از سیصد و ده نفر هستند و مانند ابرهای پائیزی گرد هم جمع شوند». (طبرسی، ۱۳۷۲، ۱۴/۱۲)

علامه طباطبایی می فرماید: «و چه بسا ممکن است که منظور از امت، جماعت باشد، و معنای آیه این باشد: و اگر ما عذاب کفار را تا رسیدن جماعتی معدود تأخیر بیندازیم ممکن است منظور از جماعت معدود، مؤمنین باشد؛ زیرا خداوند وعده داده که روزی، این دین را به دست قومی صالح تأیید می کند، قومی که هیچ چیزی را بر دین خدا مقدم نمی دارند و چون این قوم فراهم آیند در آن هنگام خدای تعالی دینی را که برای آنان پسندیده، بلامانع و بدون مزاحم می کند». (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۲۳۱/۱۰)

«.... فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ...»... خداوند در آینده گروهی را می آورد که آنها را دوست دارد و آنها (نیز) او را دوست دارند در برابر مومنان متواضع و در برابر کافران نیرومندند، آنها در راه خدا جهاد می کنند و از سرزنش کنندگان هراسی ندارند...». (مأئده: ۵۴)

همچنین فرموده: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَا يُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ... يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا...» خدا به کسانی که از شما که ایمان آورده اند و اعمال صالح انجام داده اند، وعده می دهد که آنها را

قطعا خلیفه روی زمین خواهد کرد. همان گونه که پیشینیان را خلافت بخشید و دین و آئین را که برای آنها پسندیده، پابرجا و ریشه دار خواهد ساخت و خوف و ترس آنها را به امنیت و آرامش مبدل می کند... آنچنان که تنها مرا می پرستند و چیزی را برای من شریک نخواهند ساخت...» (نور: ۵۵)

آیت الله مکارم، بعد از نقل این دو روایت، یعنی «اصحاب القائم، الثلاث مائة و البضعة عشر رجلا، هم و الله الامة المعدودة، قال يجتمعون و الله فی ساعة واحدة قزع كقزع الخریف» و «و ذلك و الله ان لو قام قائمنا یجمع الله الیه جمیع شیعتنا من جمیع البلدان» می فرماید: «بدون شك این تفسیر از مفاهیم بطون آیه است؛ زیرا بر اساس روایات، آیات قرآن، گاه معانی متعددی دارد. یکی معنای ظاهر، همگانی و عمومی و دیگری معنای درونی و به اصطلاح، بطن آیه که جز پیامبر ﷺ و امامان علیا و کسانی که خدا بخواهد، از آن آگاه نیستند. به تعبیر دیگر، این روایات اشاره به آن است. خدایی که قدرت دارد ذرات پراکنده خاك انسان ها را در قیامت از نقاط مختلف جهان جمع آوری کند، به آسانی می تواند یاران امام مهدی عجل الله تعالی فرجه را در يك روز و يك ساعت برای افروختن نخستین جرقه های انقلاب، به منظور تأسیس حکومت عدل الهی و پایان دادن به ظلم و ستم، جمع کند». (مکارم، ۱۳۷۴، ۵۰۳/۱)

سپس می فرماید: «معنی ظاهر آیه این است که امت معدوده، به معنی زمان معدود و معین است و در روایتی که از امام علی علیه السلام در تفسیر آیه نقل شده، امت معدوده، به همین صورت تفسیر شده است. بنابراین، این روایات، ممکن است اشاره به معنی دوم آیه و به اصطلاح بطن آیه بوده باشد که البته در این صورت، بیان يك قانون کلی در مورد ستمگران است نه مسئله ای مربوط به مشرکان و مجرمان زمان پیامبر صلی الله علیه و آله». (مکارم، ۱۳۷۴، ۳۳/۹)

صاحب تفسیر الفرقان می نویسد: «هم» در عبارت عنهم، تمام مکذبین آیات الله از نزول آیه تا یوم قیامت را شامل می شود. مانند جنگ بدر و مثل آن. یوم القائم و یوم القیامه، کلها داخله فی أُمَّة مَعْدُودَةٍ و می گوید این امت معدوده، امت خاص از امت محمدی است که همه مکذبین را در روز رجعت، عذاب می کند و قرآن و تمام کتب وحی و روایات اسلامی بشارت داده اند که خداوند این دین را با قومی صالح با رهبری حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه تأیید می کند و اصدق مصادیق از وعده های الهی در آیات همان قوم است». (صادقی تهرانی، ۱۴۰۶، ۲۱۷/۱۴-۲۱۸)

صاحب اطیب البیان می نویسد: «امه معدوده در آیه شریفه، بر زمان معدود و وقت محدود دلالت دارد و منظور از معدوده، مدت کمی است که قابل شماره است. اخباری وجود دارد که تفسیر به زمان ظهور حضرت مهدی عجله الله تعالی فرجه الشریف شده که این نوع اخبار، بیان اهم المصادیق و اعظم المصادیق است.» (طیب، ۱۳۷۸، ۱۴/۷)

۴. نظر مختار

۱-۴. حجیت روایات تفسیری

آنچه در اینجا بررسی می شود، این است که آیا خبر واحد معتبر، همان طور که در احادیث فقهی حجت است، در احادیث تفسیری نیز حجت است و تفسیر قرآن بر اساس آن جایز است یا نه؟ در اینجا دو دیدگاه عمده وجود دارد؛ اول دیدگاه موافقان حجیت خبر واحد در تفسیر قرآن حجت است، یعنی هم در آیات احکام و هم در معارف حجت است. (آیه الله خوبی و آیه الله معرفت)؛ دوم دیدگاه مخالفان حجیت خبر واحد در تفسیر در آیات احکام، حجت است و در آیات معارف، حجت نیست مانند شیخ طوسی، علامه شعرانی و محمد عبده.

۲-۴. نظر مختار

به نظر می رسد که ادله حجیت، خبر واحد عام است. خبر ثقه به طور مطلق، حجت است، هم در احکام و هم در غیر احکام؛ زیرا اصل حجیت سنت پیامبر صلی الله علیه و آله در تفسیر قرآن از يك طرف مورد تأیید قرآن است. «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ». (نحل: ۴۴) بر اساس این آیه، قرآن بر پیامبر صلی الله علیه و آله فرو فرستاده شد تا آن را برای مردم بیان کند و اگر بیان پیامبر صلی الله علیه و آله معتبر لازم الاتباع نبود، این مطلب لغو می شد. بنابراین، سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله و توضیح و تفسیر او در مورد آیات قرآن، معتبر و حجت است. و این مطلبی است که مفسران بزرگ قرآن نیز ذیل آیه مذکور به آن تصریح کرده اند.

همچنین روایات تفسیری اهل بیت علیهم السلام مانند روایات تفسیری پیامبر صلی الله علیه و آله حجت است و با شرایط خاص خود در تفسیر معتبر است، یعنی بیان آنان به بیان پیامبر صلی الله علیه و آله در آیه ۴۴ سوره نحل می پیوندد که می فرماید: «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ». در حدیث ثقلین، تمسک به

قرآن و اهل بیت علیهم السلام با یکدیگر و در کنار هم، شرط عدم گمراهی مسلمانان قرار داده شده است، پس اگر مسلمانان به هر دوی آنان یا به یکی از آنان تمسک نکنند، گمراه می‌شوند. بنابراین، اهل بیت علیهم السلام در کنار قرآن، حجت و معتبرند.

استفاده از احادیث معتبر پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام در تفسیر قرآن مانعی ندارد، بلکه روش تکامل یافته تفسیر قرآن به قرآن و دستور خود قرآن، آن است که از قراین موجود در احادیث نیز استفاده شود. نکته مهمی که از این روایات به دست می‌آید این است که در موضوع مهدویت در مورد یک آیه، از چند امام معصوم مانند امیرالمؤمنین علیه السلام، امام باقر علیه السلام و امام صادق علیه السلام یک مطلب مهم به دست آمده و آن اینکه این بزرگواران همگی درباره آیه فرموده‌اند: «مراد از امت معدوده، اصحاب حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف هستند». با توجه به بیانات تفاسیر اجتهادی می‌توان گفت که این آیه، به موضوع مهدویت اشاره دارد.

علامه طباطبایی می‌فرماید: «ممکن است منظور از جماعت معدود، مؤمنین باشد؛ زیرا خدای سبحان وعده داده که روزی، این دین را به دست قومی صالح تأیید می‌کند، قومی که هیچ چیزی را بر دین خدا مقدم نمی‌دارند و چون این قوم فراهم آیند، در آن هنگام خدای تعالی دینی را که برای آنان پسندیده، بدون مزاحم می‌کند». (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۲۳۱/۱۰)

صاحب تفسیر الفرقان می‌گوید: «این امت معدوده، امت خاص از امت محمدی است که همه مکذبین را در روز رجعت عذاب می‌کند و قرآن و تمام کتب وحی و روایات اسلامی بشارت داده‌اند که خداوند این دین را با قومی صالح با رهبری امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف تأیید می‌کند». (صادقی تهرانی، ۱۴۰۶، ۲۱۸/۱۴-۲۱۷) پس می‌توان گفت که هم خود آیه و هم آیه به ضمیمه روایات، بر موضوع مهدویت دلالت می‌کند.

۳-۴. دیدگاه مفسران اهل سنت

آلوسی در روح المعانی ذیل این آیه، روایتی از امام باقر علیه السلام و امام صادق علیه السلام نقل کرده است: «أن المراد بالأمة المعدودة أصحاب المهدي في آخر الزمان وهم ثلاثمائة و بضعة عشر رجلا كعدة أهل بدر». (آلوسی، ۱۴۱۵، ۲۱۵/۶) ابن ابی حاتم ذیل آیه «وَلْيُنْزَلْ عَلَيْنَا مِنَ السَّمَاءِ آيَةٌ مِّنْ رَبِّنَا»

اقوال را می‌آورد و می‌گوید: «امت در اینجا به گفته ابن عباس و مجاهد، به معنای زمان است». (ابن ابی حاتم، ۱۴۱۹، ۲۰۰۷/۶) در تفسیر الدر المنثور و جواهر الحسان، به معنای حین آمده است (سیوطی، ۱۴۰۴، ۳۲۲/۳؛ ثعالبی، ۱۴۱۸، ۲۴۷/۳). ثعلبی در تفسیر الکشف و البیان می‌گوید: «أُمَّةٌ مَعْدُودَةٌ، حین معدود و وقت محدود است و اصل آن، جماعت مردم‌اند که در زمان و هنگام موجود بودند، پس گویا گفته است که زمان رسیدن جماعتی و انقراض جماعت قبل از آن» (ثعلبی، ۱۴۲۲، ۱۵۹/۵).

۵. نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب بیان شده، این نتیجه حاصل شد که لفظ امه، معانی مختلفی در قرآن دارد. چهار احتمال برای لفظ امه در آیه هشتم سوره هود وجود دارد که معنای زمان و جماعه، مهمترین این معانی است. روایات زیادی که برخی از آنها صحیح السند است، آیه هشتم سوره هود را به قیام امام زمان عَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ تَحِيَّتُهُ تطبیق داده‌اند و مفسرین زیادی بر اساس روش تفسیری، همان معانی مذکور در روایات را از آیه استنتاج کرده‌اند. با توجه به حجیت اخبار در مسائل غیر فقهی و استظهار مفسران، آیه هشتم سوره هود، بر قیام امام زمان عَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ تَحِيَّتُهُ قابل تطبیق است.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۷۷). مترجم: آدینه‌وند لرستانی، محمد رضا. قم: نشر اسوه.
۱. ابن فارس، احمد الرازی (۱۴۲۰). معجم مقاییس اللغة. بیروت: دار الکتب العلمیه.
  ۲. ابن ابی حاتم، عبدالرحمن بن محمد (۱۴۱۹). تفسیر القرآن العظیم. ریاض: مکتبه نزار مصطفی الباز.
  ۳. آلوسی، سید محمود (۱۴۱۵). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم. بیروت: دارالکتب العلمیه.
  ۴. بحرانی، هاشم بن سلیمان (۱۴۱۶). البرهان فی تفسیر القرآن. تهران.
  ۵. بروجردی، سید محمد ابراهیم (۱۳۶۶). تفسیر جامع. تهران: انتشارات صدر.
  ۶. ثعالبی، عبدالرحمن بن محمد (۱۴۱۸). جواهر الحسان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار احیاء التراث.
  ۷. ثعلبی نیشابوری، ابواسحاق احمد بن ابراهیم (۱۴۲۲). الکشف و البیان عن تفسیر القرآن. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
  ۸. جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۳۷۶). تاج اللغة و صحاح العربیه. بیروت: دار العلم للملایین.
  ۹. حویزی، عبدالعلی بن جمعه (۱۴۱۵). تفسیر نور الثقلین. قم: انتشارات اسماعیلیان.
  ۱۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). مفردات ألفاظ القرآن. بیروت: دار القلم.
  ۱۱. الزبیدی، سید مرتضی الحسینی (۱۴۱۴). تاج العروس شرح جواهر القاموس. بیروت: دار الفکر.

١٢. زمخشري، محمود بن عمر (١٤٠٧). الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل و عيون الاقوابيل في وجوه التأويل. بيروت: دارالكاتب العربي.
١٣. سيوطي، عبدالرحمن بن ابي بكر (١٤٠٤). الدر المنثور في تفسير المأثور. قم: كتابخانه آية الله مرعشي نجفي.
١٤. صادقي تهراني، محمد (١٤٠٦). الفرقان في تفسير القرآن بالقرآن و السنه. قم: فرهنگ اسلامي.
١٥. طباطبائي، محمد حسين (١٣٧٤). تفسير الميزان. قم: انتشارات اسلامي.
١٦. طبرسي، فضل بن حسن (١٣٧٢). مجمع البيان في تفسير القرآن. تهران: انتشارات ناصر خسرو.
١٧. طريحي، فخر الدين (١٣٧٥). مجمع البحرين. تهران: كتابفروشي مرتضوي.
١٨. طوسي، محمد بن حسن (بي تا). التبيين في تفسير القرآن. بيروت: دار احياء التراث العربي.
١٩. طيب، عبد الحسين (١٣٧٨). اطيب البيان في تفسير القرآن. تهران: انتشارات اسلامي.
٢٠. عياشي، محمد بن مسعود (١٣٨٠). تفسير عياشي. تهران: چاپخانه علميه.
٢١. فخرالدين رازي، محمد بن عمر (١٤٢٠). مفاتيح الغيب. بيروت: دار احياء التراث العربي.
٢٢. قمي مشهدي، محمد بن محمد رضا (١٣٦٨). تفسير كنزالدقائق و بحر الغرائب. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامي.
٢٣. قمي، علي بن ابراهيم (١٣٦٣). تفسير القمي. قم: دار الكتاب.
٢٤. كليني، محمد بن يعقوب (١٣٦٥). اصول كافي. تهران: دار الكتب الاسلاميه.
٢٥. مجلسي، محمد باقر (١٤٠٣). بحار الانوار. بيروت: مؤسسه الوفاء.
٢٦. مكارم شيرازي، ناصر (١٣٧٤). تفسير نمونه. تهران: دار الكتب الإسلامية.
٢٧. نعماني، محمد بن ابراهيم (١٣٩٧). الغيبة للنعماني. تهران: مكتبة الصدوق.